

Tóth Krisztina

Marczali (Morgenstern) Henrik egyetemi évei

Marczali (Morgenstern) Henrik 1870 és 1875 között a Pesti Tudományegyetem (ma Eötvös Loránd Tudományegyetem) hallgatója volt.¹ Egyetemi diákévei ahhoz az időszakhoz kötődnek, amikor az egyetem jelentős átalakuláson esett át, hiszen a 19. század eleji, szigorúan szabályozott, felülről irányított intézmény a kiegyezést követően a tanszabadság és a teljes körű autonómia birtokosa lett, így szervezetében és személyi összetételében is fontos változások történtek. A korszak egyik legjelentősebb újítása a Tanárképző Intézet felállítása volt, amely egy régóta fennálló problémára, a hazai tanárképzés kérdésének megoldására tett kísérletet. Marczali Henrik abban az évben kezdte meg tanulmányait, amikor az egyetem átalakulása is megkezdődött, és így ennek a változásnak az aktív részese lett. Az első között volt, akik felvételt nyertek az újonnan létrehozott Tanárképző Intézetbe, és bár tanulmányait még a régi rendszer szerint kezdte meg, doktori szigorlatát már az 1873-ban bevezetett új szabályzat alapján tette le. Az átalakulás azonban nemcsak szervezeti szinten zajlott, az oktatói kar is megújult, és 1870-ben vagy az azt megelőző néhány évben nagy hatású tanáregyeniségek kezdtek meg pályafutásukat az egyetemen, akik Marczali Henrik érdeklődését, későbbi történetírói módszereit és jellemét is formálták. Ennek az átalakulásnak és Marczali diákéveinek bemutatására teszünk kísérletet a jelen tanulmányban.

A Pesti Tudományegyetem 1867 előtt

A Pesti Tudományegyetem 1635-ben a jezsuita rend fennhatósága alatt álló egyházi oktatási intézményként jött létre, majd a rend eltörlése után, 1773-ban került állami kézbe, ami az oktatók személyében és az oktatott tananyag tekintetében is változást jelentett.² Az egyetemen négy kar működött. A Bölcsészettudományi Kar egy kétéves előkészítő tanfolyam volt, amelynek sikeres elvégzése után az egyetem többi karán, a Jog- és Államtudományi Karon, az Orvostudományi Karon vagy a Hittudományi Karon lehetett folytatni a tanulmányokat. 1850. február 15-én a pesti egyetemet közvetlenül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá rendelték, amelynek élén

¹ Marczali Henrik 1875-ben változtatta nevét Morgensternről Marczalira. Bár egyetemi tanulmányai alatt még a Morgenstern nevet használta, jelen tanulmányban későbbi, közismert nevét használtuk. Marczali életére és munkásságára: DÉNES 2022.

² Az egyetem összefoglaló történetére vonatkozó legutóbbi kiadványban a korai időszakra: SZÖGI 2005. 15–70.

1849-től Leo Thun gróf állt.³ Az ő kezdeményezésére készült el 1850-ben az a tervezet, amelynek az volt a célja, hogy a magyar egyetemet az osztrák egyetemekkel egyenlő rangra emelje. Az 1851/52. tanévben hatályba lépett rendelet számos ponton megváltoztatta a Bölcsészettudományi Kar szervezetét. 1851-től kezdve ugyanis csak érettségivel lehetett beiratkozni az egyetemre, illetve ettől kezdve nem volt kötött tanrend, az előadásokat tetszés szerint lehetett felvenni. Az oktatott tárgyak tartalmát sem korlátozták, nem volt előírt tankönyv, a tanárok szabadon határozhatták meg, mit és miből tanítanak. Bár elvileg ez a tanzabadságot jelentette, a gyakorlatban azonban az osztrák hatóságok mégis korlátozták a tananyagot. Nem engedélyezték például földrajzi tanszék létesítését, és 1852-től magyar történelmi előadást sem lehetett tartani az egyetemen. Az oktatás nyelve a német volt. A Bölcsészettudományi Karon a tanulmányi időt is megnövelték, két év helyett három év lett a tanulmányok ideje.⁴ A kar elveszítette előkészítő jellegét, azonban egyelőre még nem volt más funkciója, így a hallgatók száma drasztikusan csökkent, az 1851/52. tanévben mindössze öt fő, az 1852/53. tanévben pedig négy fő iratkozott be a karra.⁵

Az abszolutizmus enyhülése és Leo Thun lemondása 1860-ban változásokat hozott az egyetem életében is. Jelentős újítás volt, hogy az oktatás nyelve a magyar lett, és 1861-ben újra felállították a magyar történelmi tanszéket, ahová viszont csak 1866-ban sikerült kinevezni oktatót Kerékgyártó Árpád személyében.⁶ A legjelentősebb változás azonban 1862-ben a tanárvizsgáló bizottság felállítása volt, amely a kezdeti években még nem fejtett ki komolyabb működést, de funkciót adott a Bölcsészettudományi Karnak, hiszen ettől kezdve a tanárképzés lett a fő profilja.⁷

A megújított egyetem

Az 1867-ben létrejött kiegyezés után Eötvös József lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki jelentős figyelmet fordított az egyetemi oktatás fejlesztésére, valamint az egyetem elhelyezésének és felszereltségének javítására. A mai Trefort-kert területén megkezdődtek az építkezések a Bölcsészettudományi Kar természettudományi intézetei részére, majd felépült az Egyetemi Könyvtár (1876) és az egyetem központi épülete (1900) is. Új tanszékek felállítására is sor került, 1870-ben Hunfalvy János vezetésével megalakult a földrajzi tanszék, és ugyanebben az évben a magyar történelem oktatására egy második tanszéket is létrehoztak Salamon Ferenc vezetésével.⁸

---

3 SZENTPÉTERY 1935. 388.

4 SZENTPÉTERY 1935. 397–401.

5 A Bölcsészettudományi Kar hallgatóinak számát bemutató táblázat: SZENTPÉTERY 1935. 689.

6 SZENTPÉTERY 1935. 434., 453–454.

7 GARAI 2022. 42–57.

8 SZENTPÉTERY 1935. 488.

Eötvös József működésének kétségkívül legfontosabb eredménye azonban a tanárképzés szabályozása volt. Két külföldi példa lebegett a szeme előtt: a francia mintára létesített, egyetemtől független tanárképző intézet és a német egyetemeken működő, gyakorlati képzést nyújtó szeminárium rendszer. Magyarországon végül egy köztes megoldás valósult meg: tanárképző intézetet állítottak fel, amely azonban nem volt teljesen független a Bölcsészettudományi Kartól, hiszen az oktatók többsége innen került ki, de mégis önálló tanári karral, egységes irányítással és saját szabályzattal működött. A szabályzatot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1872. május 16-án hagyta jóvá, de az intézet már 1870. december 5-én megkezdte a működését.

A hatékonyabb oktatás érdekében öt szakosztályt hoztak létre, a klasszika-filológiai, a történelem–földrajzi, a mennyiségügyi–természettani, a természetrajzi és a pedagógiai szakosztályt.⁹ Minden szakosztálynak két vagy három fő tanári testülete volt, amelynek feladata a gyakorlati órák megtartása és a hallgatók gyakorlati munkájának vezetése volt. A Tanárképző Intézetbe rendes és rendkívüli hallgatókat vettek fel, a rendes hallgatók egy év egyetemi tanulmány után felvétellel kerültek be, és négyszáz forint ösztöndíjat kaptak évente. Létszámukat húsz főben maximalizálták. A rendkívüli hallgatók már fél év egyetemi tanulmány után is bekerülhettek az intézetbe egy sikeres felvétellel, de ösztöndíjuk csak háromszáz forint volt évente. A tanulók kötelessége félévenként legalább tizenöt egyetemi óra hallgatása és az ezekhez kapcsolódó, kizárólag a Tanárképző Intézet hallgatói számára meghirdetett gyakorlatok elvégzése volt. A tanulmányokat egy házi dolgozatról és zárthelyi dolgozatról álló vizsga, valamint sikeres gyakorló tanítás zárta, amelyet 1872-től az egyetem gyakorlóiskolájában (ma ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium) kellett elvégezni.¹⁰

A Tanárképző Intézet történelem–földrajz szakosztályjának követelményei

Amikor Marczali Henrik beiratkozott az egyetem Bölcsészettudományi Karára, az már majdnem két évtizede az egyetem teljes jogú, önálló karaként működött, ahol a tanulmányok megkezdésének feltétele az érettségi volt. A képzési idő három évből, azaz hat félévből állt, amely idő alatt a hallgató szabadon vehetett fel előadásokat, a tanulmányai végét pedig két doktori szigorlat zárta. A Bölcsészettudományi Kar ekkor az egyetem mai központi tömbjének (Egyetem tér 1–3.) helyén lévő épület harmadik emeletén működött.¹¹

⁹ ÉRTESÍTŐ 1873. 3–17.

¹⁰ GARAI 2022. 85–86.

¹¹ SZENTPÉTERY 1935. 547.

1. kép – Az egyetem központi épülete a 19. században

Marczali 1870. október 6-án kezdte meg tanulmányait. Ugyanez év decemberében megindult a képzés a Bölcsészettudományi Kar épületében lévő Tanárképző Intézetben, ahová Marczali azonnal jelentkezett. Az intézet tanulmányi ideje két év volt. A felvételi sikeres volt, és a következő tanévben, 1871. november 23-tól rendkívüli tagként már látogathatta az intézet történelem–földrajz szakosztályának óráit, és mindezért évi háromszáz forint ösztöndíjat is kapott. A következő tanévtől pedig már rendes hallgatóként járt az intézetbe két éven keresztül, míg végül az 1873/74. tanévben a gyakorló tanításai elvégzése után befejezte tanulmányait.¹²

A Tanárképző Intézet történelem–földrajzi szakosztálya hallgatóinak legalább tizenöt órát kellett elvégezniük félévente az egyetemen, emellett az intézetben hetente két óra földrajzot és két óra történelmet is hallgattak. Ezekon az órákon történelmi forrásokkal, segédtudományokkal és térképismerettel foglalkoztak. Félévente történelemből és földrajzból egy-egy írásbeli dolgozatot kellett készíteniük, illetve voltak szóbeli feladataik is, mint például vita egy adott történelmi tételről vagy egy középiskolai óra megtartása.¹³ A Tanárképző Intézetbe a Bölcsészettudományi Kar hallgatóinak

¹² ÉRTESÍTŐ 1873. 18–21.; EKL EL 27.c. (Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola anyakönyvei).

¹³ ÉRTESÍTŐ 1873. 11–12.

csak mintegy ötöde járt, az egyes szakosztályok létszáma pedig mindössze tíz-tizenöt fő között mozgott.¹⁴

	Bölcsészkar hallgatóinak létszáma (fő)	Tanárképző Intézet lét- száma (fő)	Történelem– földrajz szak- osztály rendes tagjai (fő)	Történelem– földrajz szak- osztály rendkí- vüli tagjai (fő)
1870/71. tanév	177	37	2	8
1871/72. tanév	203	43	6	6
1872/73. tanév	249	53	6	5

A Tanárképző Intézet történelem–földrajz szakosztályának három tanára volt: Kerékgyártó Árpád, Hunfalvy János és Ribáry Ferenc. A három tanár közül kétségtelenül Kerékgyártó Árpád és Hunfalvy János volt a legnagyobb hatással Marczali Henrikre, emlékirataiban is őket említi a legtöbbször. Ahogy írja:

„Pontosan eljártam az előadásokra, nem hiszem, hogy komoly ok nélkül csak egyet is mulasztottam volna. Kolloquáltam is minden tárgyból. Valósággal csak Greguss, Kerékgyártó és Hunfalvy előadásai érdekeltek, ezek újat nyújtottak. (...) Gregusst szerettem és okom volt hinni, hogy velem meg van elégedve. De tárgya bár igen érdekes, mégis távol állott igazi studiumomtól. Legnagyobb hatással Hunfalvy és Kerékgyártó volt reám.”¹⁵

Hunfalvy János

Hunfalvy Jánost 1870-ben nevezték ki az egyetemre az újonnan létrehozott földrajzi tanszék élére. Hunfalvynak ekkor már igen nagy tanítási gyakorlata volt, hiszen korábban a késmárki líceumban, 1866-tól pedig a műegyetemen tanított. Több tankönyvet is írt a földrajz témaköréből, és nagyon fontosnak tartotta, hogy a magyar történelmet az egyetemes történelem kontextusában vizsgálják a hallgatói.¹⁶

„Hunfalvyban igen becsültem a széles látókört, az alapos műveltséget, szerettem nyugodt, kedves modorát.”¹⁷ Elméleti tudását Marczali nagyra értékelte, de a gyakorlati ismereteknél voltak hiányosságai, amelyeket tanítványa észre is vett. Visszaemlékezéseiben így ír erről:

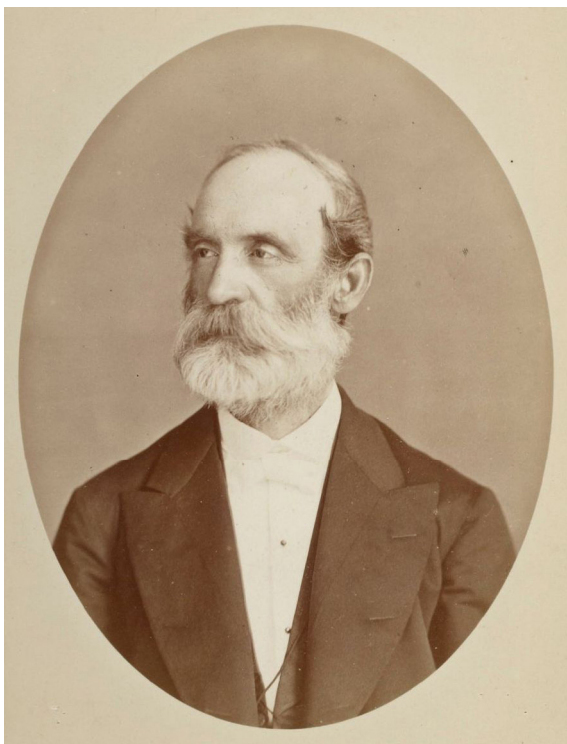
¹⁴ A Tanárképző Intézetre vonatkozó létszámadatok: GARAI 2022. 384.; a Bölcsészettudományi Kar létszámadatai: SZENTPÉTERY 1935. 689.

¹⁵ MARCZALI 1929a. 810., 813.

¹⁶ KELETI 1890. 50–55.

¹⁷ MARCZALI 1929a. 813.

„Hunfalvy Jánosnál is volt igen tanulságos és élvezetes gyakorlatunk. Csak éppen a térképészítés technikájához nem értett az annyira kiváló tudós. Magyarázata után, összeszedve minden tudományomat, mert nagy úr volt ám akkor az egyetemi tanár, felkeltem és nagyon alázatosan megmondtam, hogy a dolog másként áll. Remegett minden tagom, de mégis megmondtam. Hunfalvy rámnéz, a hallgatóság feszült figyelemmel lesi, mi lesz ebből. Rövid meggondolás után, mint igazi tudós, azt mondja: Igaza van, ezentúl ön lesz szíves a térképet magyarázni.”¹⁸

2. kép – Hunfalvy János

Marczali doktori dolgozatának témáját is a földrajz tárgyköréből választotta, témavezetője Hunfalvy János volt.

Kerékgyártó Árpád

Másik tanárával, Kerékgyártó Árpáddal – a fennmaradt források és emlékiratai alapján – már nem volt annyira szívélyes a viszonya, bár igen tisztelte őt. Kerékgyártó 1864-től tanított az egyetemen, és az egyetemi katedrát tanítási gyakorlat, sőt tudományos felkészültség nélkül kapta meg. Végzettsége ugyanis jogász volt, 1844-től Pest város szolgálatában állt, aljegyzőként, főjegyzőként és helyettes polgármesterként is szolgált. 1862-ben ügyvédi pályára váltott, ekkor kezdett el szabadidejében a magyar történelemmel foglalkozni. Fiatalkori jó barátja, a történész Horvát Árpád biztatására pályázta meg az egyetemi tanszéket, amelyet azután el is nyert, és 1864-től helyettes tanárként, majd 1866-tól nyilvános rendes tanárként oktathatott az egyetemen. Fő kutatási területe a magyar művelődéstörténet volt, de írt

¹⁸ MARCZALI 1929a. 811.

3. kép – Kerékgyártó Árpád

tankönyvet is a magyar történelemtől.¹⁹ Békefi Remig nekrológja szerint jó előadó és karizmatikus egyéniség volt: „Folyékony, közvetlen, érdekes és tanulságos előadása, szónoki temperamentuma és érces hangja az első pillanatra megnyerték a hallgatók lelkét. Az egyetemi ifjúság Kerékgyártó szívélyes egyéniségét szerette, nagy tudásáért tisztelte, erős hazafiságáért becsülte.”²⁰ Kerékgyártó precizitását jelzi, hogy a Tanárképző Intézetben végzett munkájáról nagyon részletes jelentéseket készített, amelyeknek köszönhetően Marczali Henrik diákéveiről is többet

tudhatunk. Az 1871/72. tanévben, amely 1871. október 17-től 1872. július 13-ig tartott, összesen hetvennégy óra volt előírva Kerékgyártó számára, ebből azonban kilenc órát egyéb elfoglaltságai miatt nem tudott megtartani, viszont tartott tizennégy rendkívüli órát a mulasztások pótlására. Némi rosszállással említi, hogy a hallgatók nagyon sokat hiányoztak az órákról, így néha az ő távollétük miatt kellett az órát elhalasztani. Marczali Henrik összesen tíz órát hiányzott a tanévben, ami az egyik legtöbbnek számított.²¹

A Kerékgyártó Árpád által tartott órák a mai értelemben vett történelmi és forráselemző szemináriumok voltak. A tanév során a hallgatóknak öt követelménynek kellett megfelelniük. Írniuk kellett egy írásbeli értekezést, amelyet át kellett alakítaniuk tananyaggá és amelyről egy tanórát kellett tartaniuk. Vitakozni kellett egy megadott történelmi kérdésről egy csoporttársukkal, és kollokválni kellett az egyetemen hallgatott előadásból. Végül aktívan részt kellett venni a forráselemző szemináriumon a történelmi források olvasásában és magyarázatában. Az 1871/72. tanévben a magyar történelem első korszakával foglalkoztak, és Marczali Henrik *Szent István által*

¹⁹ Életére: BÉKEFI 1904. 1–19.

²⁰ BÉKEFI 1904. 16.

²¹ EKL EL 15.b. 1. d.

az ország intézményeiben tett változások címmel írt írásbeli értekezést, amely alapján június 19-én a kötelező tanóráját is megtartotta. A csoporttársával lefolytatandó vitában azonban nem vett részt.

A történelmi források közül ebben a tanévben Anonymus krónikájával foglalkoztak a hallgatók.²² Marczali a kollokviumokat kitűnő eredménnyel teljesítette, a második félévben pedig egy pályamunkát is beadott az egyetemre *Baranya megye földrajzi leírása* címmel. A jeligével ellátott pályamunkát Hunfalvy János bírálta és értékelését így zárta: „*De miután az idézett segéd munkákat szorgalmasan forgatta s öntudatosan használta fel, s így a kérdést egészben véve helyesen oldotta meg, törekvése dicséretet érdemel. Kár, hogy a dolgozat nyelve itt-ott pongyola s a sietésnek mutatja jeleit.*”²³

Kerékyártó Árpád jelentésében értékelte a hallgatók egész tanévben nyújtott munkáját, és ez alapján a tizenegy hallgató közül Marczali Henriket a hatodik helyre sorolta.

A következő tanévben Marczali Henrik már rendes hallgatóként járt a Tanárképző Intézetbe. Kerékyártó Árpád erről a tanévről is részletes jelentést készített, amelyben leírta, hogy összesen ötvennégy órát tartott, azonban ezt nem tartotta elegendőnek a tananyag elvégzéséhez, ezért még összesen hatvanöt (!) rendkívüli órát is adott. A hallgatók óralátogatásával meg volt elégedve, bár Marczali ismét sokat mulasztott, tíz alkalommal nem volt jelen, amivel vezette a legtöbbet hiányzók névsorát. A követelmények az előző tanévhez képest nem változtak. Marczali ebben a tanévben az írásos értekezését *Kossuth Lajos 1848-ki politikai működésének méltatása a ministerium lemondásáig* címmel készítette el. Az értekezést két csoporttárs és a tanár bírálta. Kerékyártó Marczali szétszórtságát és pontatlanságát emelte ki, a dolgozat tartalmi része ellen nem volt kifogása. Értékelésében a dolgozat külalakjáról a következőket írta: „*E növendék az írást elhadarja. Dolgozatának külalakja pongyola, törlések is fordulnak benne elő, s nem szolgál kellemes olvasmányul. E hibáját maga is beismeri. Az eddigi megrovások nem fogtak rajta.*” Összességében azonban dicséretesen értékelte az értekezést: „*A szerző nagy olvasottságú növendék, és hogy ezzel a tehetségeivel mint arányos a dolgozat sikere, annak oka az író természetében keresendő, ki sok dologba kap egyszerre, s ki komoly higgadság nélkül könnyeden szokta dolgait végezni. Egészben véve a dolgozat dicséretet érdemlő.*”²⁴

A fenti dolgozata alapján Marczali 1873. június 23-án tartott volna egy tanórát, de az óra első tizenöt perce után szívbetegsége miatt nem tudta folytatni a tanítást. Minden egyéb követelményt teljesített a tanévben, részt vett a csoporttársával folytatott vitatkozáson, a forráselemző szemináriumon, ahol Rogerius művét olvasták, és a kollokviumokat is teljesítette.

²² EKL EL 15.b. 1. d.

²³ TUDOMÁNY-EGYETEM 1873. 55–58., 60.

²⁴ EKL EL 15.b. 1. d.

Szorgalmával Kerékgyártó is elégedett volt, hiszen az évvégi értékelésében tíz hallgatója között a harmadik helyre sorolta Marczalit.²⁵

Ahogy Kerékgyártó fentebbi értékeléseiből is kiderül, Marczalival a legnagyobb probléma a pongyolása volt. Ezt Marczali is érezte, és emlékirataiban így emlékezett vissza tanárára:

„A harmadik évben ismét kezdtem előadásra járni, munkába vettem tanárvizsgálati dolgozataimat is. Ekkor történt, hogy benyújtottam Kerékgyártó professzor úrnak egy dolgozatomat, anélkül, hogy összefűztem volna. Következő leckén, mielőtt bírálatát elmondta volna, a tiszteletreméltó öregúr előveszi a tüt és cérnát és coram publico állva összevarrta az írást, minthogy a jelölt úr azt nem tette, noha talán tellett volna az ösztöndíjból. (...) Kerékgyártó mintaképe volt a becsületességnek, a lelkiismeretességnek. Soha nem hogy órát, de percet sem mulasztott. A hosszú, szikár alak megjelent a katedrán, mikor negyedét mutatott az óra, és előadása folyamát mi sem zavarta meg. Nagy kollégiumán, különösen mikor a szabadságharcot tárgyalta, sok száznyi volt a hallgatóság, többnyire jogász és minden erősebb kijelentését zúgó éljen jutalmazta, mi az öregúrnak igen jól esett. Hallottam, hogy ebből később az a visszaélés származott, hogy tréfára véve a dolgot, többé szóhoz sem engedték jutni a professzort. Bámulatatos volt az emlékezőtehetsége és mint kortárs, ki jelen volt az utolsó pozsonyi diétán, sok érdekes részletet tudott, mit kellő verve-vel érvényesített is. Kár, hogy kritikája nem állott oly magas fokon, mint előadóképessége és buzgalma. Mikor a történelmi módszert tanította, rátért a stílusra is. Szerinte a történelmi stílus lényege abban állott, hogy kellően és arányosan változtassuk a mult idő különböző alakjait, a jelent, az elbeszélőmódot, vagyis a félmultat, a multat és a régmultat. Hogy ezt illusztrálja, e szempontból statisztikát készített – ez volt mindenben a pálcálova – a történetírókról. Legrosszabbul szegény Bocsor járt, ki nem igen válogatott a formákban. Horváth Mihályról és Szalay Lászlóról kedvezőbb volt ítélete. Magáról szerényen megjegyezte, hogy teljesen egyforma számban használta mind a négy alakot. Ez pedig nehéz mesterség, mert mint hozzátette, a német mondhatja: Ich ging ins Wald, de mi ezt nem tehetjük. Ezek az apróságok azonban nem csökkentették azt a tiszteletet és hálát, mellyel iránta viseltettem. Valóban sokat vesződtöt velem, nemcsak tüvel és cérnával, és memóriámat nagyrabecsülte.”²⁶

Marczali jól érezte, Kerékgyártó valóban nagyra becsülte őt. Jelentésében egy külön szakaszt szentelt Marczali értékelésének, amelyben a következőket írta:

²⁵ EKL EL 15.b. 1. d.

²⁶ MARCZALI 1929a. 813–814.

„Ezen növendék az egyetlen ki az izraeliták közül az egyetemen kilenc évi tanárkodásom alatt a történelmi tanári pályára magát kiképezte, a magyar nyelvet teljesen tiszta kiejtéssel beszéli, társai közt a legtöbb nyelvnek birtokában van és a legolvasottabb. Kitűnő elmehatétsége mellett szorgalma és előmenetele is jeles. De ezen előnyöket hátrányok ellensúlyozzák. Hosszabb idő óta szívujában szenved, mi őt többször gátolta az intézet látogatásában is; azután igen sok dologba kap, s bízva tehetségiben a történelmi tárgyakkal higgadt és komoly bemélyedés és fontolgatás nélkül könnyeden szokott elbánni. A pongyolaság írásbeli dolgozatainak kirívó jellege.”²⁷

Kármán Mór

Marczali Henrikre az egyetemi tanulmányok elvégzése után még egy év gyakorlótanítás várt. Ezt az 1874/75. tanévben teljesítette, miután a Tanárképző Intézetben elvégezte a kétéves képzési időt és 1873-ban vizsgát tett. A gyakorlótanítás és a Tanárképző Intézet pedagógiai szakosztályának vezetője Kármán Mór volt, aki nagy hatással volt Marczali Henrikre.

Kármán Mór 1872-ben kezdett el pedagógiát és bölcséletet tanítani az egyetemen, és az ugyanabban az évben megnyitott gyakorlóiskola pedagógiai vezetőjévé is őt nevezték ki.²⁸

Marczali így emlékezett meg róla:

„Egyebekben azonban egyénisége teljesen elbűvölt. Atyám után ő volt az első, aki nekem valóban imponált, az, kinek atyám után

4. kép – Kármán Mór

²⁷ EKL EL 15.b. 1. d.

²⁸ Kármán Mór életének és munkásságának első teljesebb összefoglalását a Fináczy Ernő és Imre Sándor által szerkesztett *Magyar Pedagógia* című lap közölte: *Magyar Pedagógia* 25. (1916) 513–599.

a legtöbbet köszönök. Hamar tisztába jött velem, tudta, kivel van dolga, és igen szigorúan, sőt keményen bánt velem, nem nézve el a legkisebb hibát vagy hanyagságot sem. Első próbaelőadásom után annyira szidott, hogy ott a konferencián sírtam. Másrészt azonban senkivel sem foglalkozott annyit, mint velem, kijelölte, mit olvasak, figyelmeztetett a fő szempontok, különösen az erkölcsi igazságok kiemelésének szükségességére, és ami a legjobban hatott rám, teljes bizalmával tisztelt meg.”²⁹

Doktori értekezés és védés

Egyetemi tanulmányait végül annál a két professzornál zárta, akik végigkísérték egyetemi éveit. A doktori szigorlatát 1875-ben tette le, amikor már érvényben volt a Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter által elfogadott bölcsészdoktori szabályrendelet, amely szerint a doktori cím megszerzésének feltételei az egyetemi órák látogatása három éven keresztül, a doktori értekezés nyomtatásban való benyújtása, illetve a szigorlatozó által szabadon választott fő- és melléktárgyból letett doktori szigorlat voltak.³⁰ Sajnos Marczali Henrik szigorlati jegyzőkönyve nem maradt fenn, így nem tudjuk pontosan, milyen tárgyakból vizsgázott. Emlékirataiból tudjuk, hogy disszertációját *A földrajzi viszonyok befolyása Magyarországon történetére* címmel írta meg.³¹ Védését Hunfalvy János betegsége miatt két hónappal el kellett halasztani. A vizgán végül Hunfalvy mellett Kerékgyártó is jelen volt, és kérdéseivel nem könnyítette meg a szigorlatozó dolgát.

„A szigorlaton Kerékgyártóval gyűlt meg a bajom. Nem tetszett neki, hogy határozottan a Névtelen jegyzőnek IV. Béla korába helyezése mellett foglaltam állást. Végigbarangolt históriámon a legfurcsább részletkérdésekkel ostromolt, hogy megfogjon. Végre egy adatról kérdezte, hol olvastam? »Katonánál«. Hányadik kötet? Azt is megmondtam. Körülbelül hány lapja van a kötetnek? Nagyságos uram, azt, ha tudnám sem mondanám meg, mert igazán nem idevaló. Ezen mindenki nevetett a jó öregurat sem véve ki.”³²

Konklúzió

Marczali Henrik későbbi pályafutására, történelmi módszereire, forráskezelésre nagy hatással volt az az öt év, amelyet az egyetemen töltött. Szerencsés időszakban került az intézménybe, hiszen a reformoknak és a kedvező ál-

²⁹ MARCZALI 1929b. 29–30.

³⁰ SZENTPÉTERY 1935. 520.

³¹ MORGENSTERN 1874.

³² MARCZALI 1929b. 32.

lami támogatásnak köszönhetően az egyetem későbbi fejlődésének alapjait ekkor vették meg, ekkor alakultak ki azok az intézmények, és ekkor kezdtek el tanítani azok a tanárok, akik később meghatározóak lettek az egyetem történetében, és több évtizeden keresztül irányt mutattak az egyetemi oktatásnak. Marczali már élvezhette ennek előnyeit, később pedig maga is részese és alakítója lett az egyetem történetének, hiszen nem szakadt el az intézménytől, tudományos és oktatói pályafutása több évtizedre hozzákötötte. Tehetségét és kiváló adottságait az egyetemen oktató tanárok megpróbálták továbbfejleszteni, hibáit – elsősorban pongyolaságát és szétszórtságát – javítani.

Hunfalvy komplex látásmódja, Kerékgyártó precizitása, Kármán szigorúsága mind hozzájárult ahhoz, hogy Marczali tehetsége kibontakozhasson, és a magyar történetírás egyik legkiemelkedőbb alakja legyen.

KÉPJEGYZÉK

1. kép Az egyetem központi épülete a 19. században. SZÖGI László: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben*. Budapest, 2010. 88. kép
2. kép Hunfalvy János. Bibliothèque Nationale de France. <http://ark.bnf.fr/ark:/12148/cb40585512k> [2025.02.05.]
3. kép Kerékgyártó Árpád. BORSODI Csaba – TÜSKÉS Anna: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben 1635–2010*. Budapest, 2010. 182. kép
4. kép Kármán Mór. *Vasárnapi Ujság* 44. (1897):24. 385.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- EKL EL Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Levéltár
- 27.c. Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola vegyes iratai (1874–1988)
- 15.b. A Középkolai Tanárképző Intézet vezetőségének iratai (1870–1949)

IRODALOM

- BÉKEFI 1904 BÉKEFI Remig: *Kerékgyártó Alajos Árpád emlékezete*. Budapest, 1904. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédok XII. 3.)

- DÉNES 2022 DÉNES Iván Zoltán: *Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága*. Budapest, 2022.
- ÉRTESÍTŐ 1873 *Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde értesítője az 1870/1–1872/3. évi időszakról*. Budapest, 1873.
- GARAI 2022 GARAI Imre: *A középiskolai tanári professzió intézményesülésének folyamatai. A tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet működése a pesti tudományegyetemen az 1862–1919 közötti időszakban*. Budapest, 2022.
- KELETI 1890 KELETI Károly: *Hunfalvy emlékezete*. Budapest, 1890. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek VI. 3.)
- MARCZALI 1929a MARCZALI Henrik: Emlékeim. *Nyugat* 22. (1929):12. 810–815.
- MARCZALI 1929b MARCZALI Henrik: Emlékeim. *Nyugat* 22. (1929):13. 29–35.
- MORGENSTERN 1874 MORGENSTERN Henrik: A földrajzi viszonyok befolyása Magyarország történetére. *Földrajzi Közlemények* 2. (1874) 319–367.
- SZENTPÉTERY 1935 SZENTPÉTERY Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, 1935. (A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története IV.)
- SZÖGI 2005 *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. Szerk. SZÖGI László. Budapest, 2005.
- TUDOMÁNY-EGYETEM 1873 *A Budapesti Magy. Kir. Tudomány-egyetem újjáalakíttatása XCIII. évfordulójának ünnepe MDCCCLXXIII június XXV-én*. Buda, 1873.

University Studies of Henrik Marczali (Morgenstern)

by Krisztina Tóth

(Summary)

Henrik Marczali was a student at the University of Pest (now Eötvös Loránd University) between 1870 and 1875. His years as an university student were the years when the university was undergoing a major transformation, and he became an active participant in this change. He was among the first to be admitted to the newly established Teacher Training Institute, and although he started his studies under the old system, he completed his doctorate under the new regulations introduced in 1873. However, the transformation was not only at the organisational level, the teaching staff was also renewed, and in 1870 or in the few years before, influential teaching personalities began their careers at the university, who shaped Henrik Marczali's interests, his later methods and character as a historian. He had three outstanding, character-shaping teachers in the persons of János Hunfalvy, Mór Kármán and Árpád Kerékgyártó. They have tried to develop Marczali's talent and excellent qualities, and to correct his faults – especially his stubbornness and scatteredness. Thanks to Árpád Kerékgyártó, detailed reports have been preserved on the teaching at the Teacher Training Institute and the work of the students, including Henrik Marczali. This paper will present Marczali's student years, his professors and the changing university education through his memoirs and archival sources.